

Helena Prelec

K zgodovini blaznosti na Slovenskem v prejšnjem stoletju

"Novi zavod za blazne... je dvonadstropna hiša, zgrajena v obliki paralelograma, od glavnega poslopja oddaljena nekaj korakov proti vzhodu in obdana z dovolj visokim zidom. Zid ima ena vrata nasproti glavne stavbe in druga, za navaden vhod namenjena vrata, proti splošnemu vrtu nasproti glavne fronte zavoda. Oba vhoda sta zaprta in opremljena z zvoncem na poteg. Med prednjim zidom in glavno fronto se nahaja peščena terasa z nekaj drevesi, v nasprotni smeri, proti Cesti usmiljenih bratov, pa je v dva oddelka, za moške in ženske norce, z leseno ograjo razdeljen vrt. Obeh spolov v vrt ne pustijo istočasno.

Tako v pritličju kot v zgornjih nadstropjih se levo in desno pride v pazniško sobo, ki je povezana s širokim in dolgim ter z opeko tlakovanim hodnikom, na strani z okni, ki so obrnjena proti terasi, pa v sredini opremljena s pečjo. Nasproti oknom, proti jugu, se na vsaki strani, spodaj in zgoraj, nahajajo vhodi v šest, skupaj 24 malih sob za norce. Moški in ženske so ločeni po krilih stavbe, proti vzhodu ženske, proti zahodu moški. Okna sob so obrnjena na vrt; zgornja imajo razgled na hišo št. 2 v Kapucinskem predmestju. Na vzhodu meji zavod na vrt hiše št. 30 v šenpeterskem predmestju. Vsa okna so zavarovana z železnimi rešetkami.

Norci nimajo iz omenjenega hodnika nobenega drugega izhoda kot skozi pazniško sobo. V vsakem krilu je delovna soba za mirne norce, garderoba in kopalnica z nujno opremo. Vsaka soba je (nasproti povišanega zamreženega okna) opremljena z lesenimi in rešetkastimi vrati z okencem, po katerih nekateri norci plezajo do odprtega zamreženega okna nad njimi... Po možnosti so v sobah tudi druge naprave poleg točno v sredini, nekoliko proti steni na tla pritrjene železne postelje in nočne posode za tiste, ki jo znajo uporabljati.

Vsaka postelja ima slamnjačo, žimnico, preoblečen vzglavnik, odejo in dve laneni rjuhi, eno za odejo. Inventar perila obsega: 6 kosov: lanenih rjuh za vsako posteljo, podložne rjuhe za dvakratno menjavo, brisače, serviete, moške in ženske jutranje halje; 3 kose: vzglavnikov, prevlek, moških in ženskih srajc. Hrano prinašajo iz glavne

stavbe. Pazniško osebje, vsak z 12 glđ mesečne mezde, so dva moška in dve ženski..."

Čeprav je zdravnik dr. Fr. Wilhelm Lippich v svoji topografiji Ljubljane¹ več kot nazorno opisal "blaznico", ki so jo zgradili pri splošni bolnišnici na Ajdovščini v letih 1820-1827², o delovanju te za razvoj psihiatrije na Slovenskem tako pomembne ustanove ne vemo veliko³. Jasno pa je, da se je morala prva ljubljanska "blaznica" precej razlikovati od mnogo kasneje ustanovljenega (1881) zavoda na Studencu - že zaradi tega, ker je delovala v okviru splošne bolnišnice. Usmiljeni bratje so - po svoji zmožnostih - pač poskrbeli tudi za tovrstne bolnike, o konkretnih metodah, ki so jih uporabljali pri "zdravljenju" blaznih, pa lahko le ugibamo.

Že na samem začetku je obstajal neke vrste birokratski postopek za sprejem bolnikov. Prošnji za sprejem v blaznico je moral biti priložen uradni in od dveh zdravnikov izdelan opis bolezni.⁴ To pomeni, da vsak, ki je bil "na umu bolan"⁵ oz. je kazal bolezenske znake, ni bil vanjo avtomatsko sprejet. Že omenjeni postopek nam daje vedeti, da

¹ Dr. Fr. Wilhelm Lippich, Topographie der k. k. Provinzialhauptstadt Laibach, Ljubljana 1834, str. 282-285.

² Ko je cesar Jožef II. s posebnim dekretom leta 1782 odpravil večino samostanov, je bil razpuščen tudi red avguštincev. Leta 1786 so usmiljene brate iz Trsta poklicali v Ljubljano, da bivši samostan, ki je ležal med današnjo Dalmatinovo in Tavčarjevo ulico, spremenijo v bolnišnico. Bratje so stavbo na hitro uredili in še istega leta sprejeli prve bolnike. Med njimi je bil tudi blazni frančiškan Rok Wissiak. Zaradi tovrstnih bolnikov se je vikar odločil, da bo desni del vhoda pri tleh namenjen za sprejem blaznih, ki so jih potem tukaj zaprli v majhne kolibe. Ta del so v dvajsetih letih na novo prezidali v oddelek ali blaznico. Prim. Pota in cilji slovenske psihiatrije nekoč in danes, Ljubljana, 1965, str. 120; H. Požarnik, Zagovori in molitve - edino zdravilo, Ob stoletnici slovenske psihiatrične knjige, Delo, 1978, št. 82, str. 35.

³ Ohranjeni viri npr. nič ne povedo o delu zdravnikov in načinih zdravljenja, skratka o tem, kako je ustanova "dihala". Prim. Lev Milčinski, Od norišnice do klasične bolnišnice ob 100-letnici, Delo, 1981, št. 24, str. 20.

⁴ Lippich, n. d., str. 284.

⁵ V 19. st. so uporabljali izraze: norci, blazni, bolni na umu. Termin duševni bolnik se rodi v 20. stoletju. Prim. Časopis za kritiko znanosti, SUB-Psihiatrične študije, 138-139, Ljubljana, 1991, str. 125.

v 19. stoletju ni šlo več za (bolj ali manj avtomatsko) zapiranje umobolnih, z namenom, da bi pred njimi zaščitili normalne, pač pa je v njem izražena skrb, ki je počasi vodila v zdravljenje, ne pa več izključno v zapiranje.⁶ Seveda je bil strog postopek sprejema v blaznico tudi posledica velike prostorske stiske, s katero se je le-ta otepala. Že od začetka so bili njene kapacitete polno zasedene (prostora je bilo le za 37 bolnikov)⁷, prostorsko stisko pa so poskušali lajšati z namestitvijo "mirnih" norcev v delovne sobe. Kljub temu pa je vrsta bolnikov leta in leta čakala na sprejem v blaznico⁸. Po poročilu dr. Zhubra so v prvih petih letih delovanja (1828-1832)⁹ v blaznico sprejeli 36 bolnikov; od tega so jih 12 odpustili, 8 pa jih je umrlo. Več kot polovica (19) jih je bolehala za manijo¹⁰. Dejstvo, da je v omenjenem zdravniškem poročilu podan natančen seznam bolnikov po boleznih, kaže, da so za bolne že skrbeli zdravniki, ki so poznali sodobno klasifikacijo boleznih uma.¹¹

Sprejem je bil ali brezplačen ali pa je bilo treba plačati oskrbovalnino.¹² V prvem primeru je moral biti prošnji dodan še izkaz o revščini¹³. Zdravljenje na tem oddelku je bilo namreč veliko dražje od zdravljenja na ostalih oddelkih bolnišnice, pri višini stroškov pa je glavno vlogo igralo ležanje posameznika v bolnici. Povprečna cena je bila¹⁴:

- v splošnih bolnišničnih oddelkih 27 goldinarjev;
- v porodnišnici 2 goldinarjev;
- v blaznici 127 goldinarjev.

Že ko je bila zgrajena blaznica na Ajdovščini, so ugotovili, da je za praktične potrebe pretesna. In tudi v naslednjih desetletjih se je ljubljanska blaznica - do leta 1881 je bila edina ustanova na sedanjem slovenskem ozemlju, ki je sprejemala tovrstne bolnike - nenehno otepala s prostorsko stisko. Po poročilu dr. Karola Bleiweisa so leta 1870

sprejeli 50 bolnikov, leta 1875 112, leta 1876 98, leta 1877 pa 106 bolnikov¹⁵.

Vprašanje, kam spraviti blazne, se je oblastem nenehno postavljalo. Na ljubljanskem magistratu so že leta 1841 pričeli razpravljati o novi bolnišnici za blazne. Dvorni dekret z dne 9. 11. 1841¹⁶ je določal, naj zgradijo skupno blaznico v okolici Ljubljane. V zahtevku je bilo rečeno, da je potrebno kupiti 6 oralov vrta in polja s poslopjem ali brez njega, magistrat pa je moral poiskati ugodne ponudbe. Le-te so bile štiri. Po mnenju magistrata bi bilo za ureditev blaznice najprimernejše posestvo Valentina Zeschka, a si je lastnik leta 1847 premislil, ker je razprava predolgo trajala. Končno se je magistrat odločil za ponudbo gospodične Aberfuille. Izdelali so celo predračune in načrte, toda do gradnje ni prišlo zaradi nemirov v državi. Še 30 let je moralo miniti, preden so novo blaznico začeli graditi.

Med tem pa so oblasti prostorsko stisko odvela reševale na različne načine. Kupili so dve hiši: hišo 58 v Poljanskem predmestju in hišo št. 42 ("Bolnica") na Poljanah. Zanimivo je, da je bila hiša št. 58 tudi v ponudbi gosp. Aberfuille in da so raje odkupili le to hišo kot pa posestvo, čeprav bi le-to dolgoročno prineslo razrešitev problema prostorske stiske (To se je ob koncu stoletja dejansko pokazalo kot napaka, saj je bilo bolnikov mnogo več, kot bi jih lahko sprejel novi zavod). V tej hiši je bilo leta 1869 12 bolnikov (vsi so bili moškega spola) in 5 zaposlenih (2 negovalki in 3 strežniki). Istega leta je deželni odbor kupil hišo št. 42 na Poljanah, ki ni bila namenjena samo za umobolne. Ko je bila leta 1873 epidemija osepnic, so Blaznico na Ajdovščini izpraznili in blazne premestili v to hišo. Po ukazu deželne vlade so jo kasneje uredili za kozave bolnike. Poleg obeh hiš so za potrebe blaznice uporabili tudi prostore Prisilne delavnice na Poljanskem nasipu; 11. 11. 1873 so v njej odprli podružnico za blazne¹⁷. Vanjo so spravili 24 moških in 16 žensk. Ženske, ki so bile v Prisilni delavnici, pa so zopet poslali v Laukowitz. Primarij je podružnico obiskal vsako dopoldne, za nego pa so skrbele redovnice.

Nenehno ukvarjanje s prostorskimi problemi, dejansko skozi vse 19. st., je psihiatrijo na Slovenskem gotovo omejevalo v njenem razvoju. Že same razprave o novi blaznici so trajale več kot 30 let. Čeprav so se pred marčno revolucijo načeloma odločili za nakup posestva, na katerem bi ustanovili poseben zavod, si še vedno niso bili na jasnem, kaj želijo. To dokazujejo seje, ki so si sledile

⁶ Pred 15. stoletjem so norci veljali za božje otroke, zato so jih temu primerno tudi obravnavali. V 15. stoletju pa je postala norost središče nereda, nagonskega besa, najnižja točka človečnosti. Ta miselnost se je ohranila še v 19. stoletje.

⁷ Bleiweis, Blaznice, norišnice, kakoršne morajo biti, in kaj je njih namen, Ljubljana 1878, str. 3.

⁸ Lippich, n. d., str. 284.

⁹ Ibidem.

¹⁰ Manija (gr. mania) je težja duševna bolezen, pri kateri prevladuje veselo razpoloženje. V 19. st. so to bolezen pojmovali kot bolezensko slo, ki se razodeva v pretirani čustvenosti, blodnjah, idejah o lastni veličini.

¹¹ Prva psihiatrična klasifikacija ima svoje začetke na zač. 19. stoletja in je delo Esquirola. Od vseh najbolj znan in najbolj izpopolnjen je Kraepelinov (1856-1926) tročlenski sistem klasificiranja, ki je še danes zastopan v vseh sodobnih klasifikacijah.

¹² Lippich, n. d., str. 284.

¹³ Ibidem; če oseba ali njeni sorodniki niso bili sposobni plačati zdravljenja, so morali to izkazati z ubožnim listom.

¹⁴ H. Požarnik, Zagovori in molitve - edino zdravilo, Ob stoletnici slovenske psihiatrične knjige, Delo, 1978, št. 82, str. 35.

¹⁵ Bleiweis, n. d., str.

¹⁶ H. Požarnik, Zagovori in molitve - edino zdravilo, Ob stoletnici slovenske psihiatrične knjige, Delo, 1978, št. 82, str. 35.

¹⁷ Dolenc, Usoda ljubljanske prisilne delavnice, Kronika slovenskih mest, 1937, str. 72-76.

v naslednjih letih. Tako je deželni odbor na tretji seji 12. 1. 1863 razpravljal o razširitvi bolnišnice, sami zdravniki pa so bili proti temu in so se na 5. seji zavzeli za skupno blaznico za Štajersko, Koroško in Kranjsko, ki naj bi bila v bližini Gradca¹⁸. (V njej bi imel kranjski oddelek 80 postelj). Zaradi izredno dragega prevoza bolnikov v Gradec - Južna železnica blaznih ni hotela prevažati v navadnih, skupnih vagonih, ampak ločeno - so idejo opustili. V razpravah, ki so si sledile v 70. letih, ni bilo več govora o raznovrstnih idejah, ampak o nemogočih prostorskih razmerah na oddelku. Tako je na razpravi konec leta 1872 dr. Bleiweis dejal¹⁹: *"Saj gledajo nore ženske doli na moške nore, oni gledajo gori, une pa doli, koder se sprehajajo"* in dodal, da so se *"pri takšni situaciji na dvorišču že nesramne reči godile"*.

V naslednji razpravi leta 1875 pa je dr. Bleiweis nastopil s svojim zgodovinskim referatom, ki ga nekateri štejejo za drugi temeljni kamen slovenske psihiatrije. Gre pravzaprav za govor, s katerim je dokončno prepričal kranjski deželni zbor, da je nujno potrebno zgraditi poseben zavod za blazne. Tako se je deželni zbor oktobra 1875 končno le odločil, da bo kupil nekdanje posestvo gosp. Aberfuille, ki je bilo v tem času last Valentina Krisperja²⁰. Zanj so plačali 57.370 gld, končni znesek za ureditev blaznice pa je znašal 233.691 gld 28 kr²¹. Zemljišče za bodočo blaznico je bilo iz mesta oddaljeno le 5 km in je obsegalo 74 oralov zemlje. Obdano je bilo s trimetrskim zidom (le ta je ostal še iz časov živalskega vrta) in je premoglo tudi ribnik. Toda stavba je bila v več kot slabem stanju. Že mesec dni po nakupu se je v to nefunkcionalno zgradbo vselilo 30 mirnih norcev in 5 skrbnic (na vsakih 6 bolnikov ena skrbnica). Lahko bi rekli, da je na začetku - vse do uradnega odprtja deželne blaznice leta 1881 -, šlo za neke vrste kolonijo.²² Vendar je to verjetno bila le slaba tolažba za neurejene razmere, kajti kolonija potrebuje boljšo organizacijo kot zaprta ustanova, visoko raven strokovnega delovanja in primerne bivanjske prostore. Šele leta 1878 so bili pripravljene 3 osnutki za novo stavbo, po temeljitem preudarku pa so prejeli načrt Dr. Karola Bleiweisa, ki je predvideval 5 oddelkov s 152 bolniki.

Gradnja je bila v zelo skromnem obsegu končana leta 1880. 27. in 28. 12. 1880 so vanjo premestili 22 moških in 26 žensk. Uradna otvoritev blaznice je bila 3. 1. 1881.²³ Spremenil se je tudi naziv blaznice v "Kranjsko deželno blaznico Studenec".²⁴ Stavbo so dograjevali v več fazah. Sama stavba je po ohranjenih načrtih²⁵ imela klet, pritličje, dve nadstropji in podstrešje, moški in ženske pa so bili, prav tako kot na oddelku splošne bolnišnice na Ajdovščini, v ločenih krilih. Ob otvoritvi je bilo na Studencu 77 bolnikov.²⁶ To pomeni, da sta obe blaznici (Kranjska deželna blaznica Studenec in oddelek splošne bolnišnice na Ajdovščini) do konca delovanja slednje leta 1895²⁷ imeli skupaj 194 postelj. To pa je bilo še vedno premalo, saj se je npr. leta 1890 v bolnišnici v Ljubljani zdravilo 30 in na Studencu 178 umobolnih (kar že preseže 200 postelj), dodatnih 59 pa so jih namestili še v hiralnico sv. Jožefa²⁸. Kakšnih petdeset let prepozno zgrajen zavod je lahko le delno pokrival prostorske potrebe.²⁹

V zavodu na Studencu je kljub obetavnemu začetku na koncu stoletja morale biti nekaj močno narobe. Če so bili članki v časopisju ob odprtju blaznice izredno pozitivni in polni hvale, so bili dve desetletji kasneje satirično orientirani. Reagirali je celo deželni zbor in nastavil še dva zdravnika. Tako so sedaj v blaznici, ki je imela 200 bolnikov, delali: dr. Karol Bleiweis, dr. Stevo Divjak (1868-1938) in dr. Ivan Robida (1871-1941). Dr. Robida se je z vso vnemo lotil nekaterih novih prijemov, tako da je npr. odpravil ovirnico (prisilni jopič), z bolniki se je srečeval, prirejal izlete. Tak nov pristop je povzročil med zdravniškim osebjem razprtije in dr. Robida je poslal na deželni odbor dopis, kjer je opisal razmere na Studencu. Leta

²³ Laibacher Zeitung, Die Eröffnung der neuen Irrenanstalt in Studenz, 1881, št. 6, str. 45-46.

²⁴ Naziv zavoda se je spremenil še trikrat. Okoli leta 1895 se je imenoval Kranjska deželna umobolnica na Studencu, po I. svetovni vojni Bolnišnica za duševne bolezni Ljubljana-Studenec in po II. svetovni vojni Bolnišnica za duševne in živčne bolezni Ljubljana-Polje. Prim. Pota in cilji..., str. 128.

²⁵ ARS: Načrti umobolnic.

²⁶ Laibacher Zeitung, Die Eröffnung der neuen Irrenanstalt in Studenz, 1881, št. 6, str. 45-46.

²⁷ Tega leta je Ljubljano prizadejal potres, ki je splošno bolnico tako poškodoval, da so jo morali naknadno porušiti. Njeno mesto pa je zapolnila splošna bolnica na Zaloški cesti, ki je imela tudi paviljon za telesne hiralce. Prim. Peter Borisov, Univerzitetni klinični center v Ljubljani, njegov nastanek in razvoj, Ljubljana, 1986.

²⁸ ZAL: REG I/fasc. 967, fol. 640.

²⁹ Slovenija (brez Primorske) je pred II. svetovno vojno razpolagala s 1370 posteljami. Studenški oddelek Bolnišnice za duševne bolezni Ljubljana-Studenec je imel 472 postelj, ljubljanski oddelek Bolnišnice za duševne bolezni Ljubljana-Studenec na Poljanskem nasipu je imel 398 postelj, bolnišnica v Novem Celju je imela 380 postelj, zavetišče sv. Jožefa v Ljubljani pa 120 postelj. Prim. Pota in cilji..., str. 132.

¹⁸ H. Požarnik, Zagovori in molitve - edino zdravilo, Ob stoletnici slovenske psihiatrične knjige, Delo, 1978, št. 82, str. 35.

¹⁹ Ibidem.

²⁰ Nekoč je bilo to posestvo v lasti knezov Auerspergov, ki so imeli v njem živalski vrt - "Tiergarten". Prim. Jože Lokar, 100 (sto) let slovenske psihiatrije 1881-1981, Naši razgledi, 30/1981, št. 9, str. 253-254.

²¹ Pota in cilji..., str. 124.

²² Kot nova oblika bivanja mirnih norcev se v 19. st. pojavi kolonija. Kolonijo je običajno vodil norišnični vodja, norci pa so se ukvarjali s poljedelstvom in živinorejo.

1906 je prišlo do disciplinske preiskave, ki je brez natančnih vpogledov in brez zaslišanja prič dala presenetljive rezultate: dr. Bleiweisu je bilo odvzeto vodstvo³⁰, dr. Divjaku je bila prepovedana privatna praksa, dr. Robida pa je bil odpuščen. Treba je povedati, da je na tak izid nedvomno vplival spor, ki je trajal že nekaj let. Namreč, na posestvu blaznice je bila ribogojnica, ki je bila v lasti ribogojnega zavoda. Ribogojnici so zdravniki vedno bolj oporekali, češ da okužuje ozračje, "ker se množina vode vidoma manjša v bojarju, nima zdravniška hiša skoro 2/3 leta vode za splakovanje klosetov in še ta voda je polna gnjusnih tvarin, pozimi pa tudi zmrzuje v ceveh, ker so nepraktično in premalo globoko položene."³¹ Zoper ribogojnico so vsi trije zdravniki že leta 1903 večkrat protestirali³², toda nad interesi blaznice so očitno vedno prevladali ekonomsko zanimivejši projekti.

Kot smo rekli, je vse 19. stoletje na Kranjskem primanjkovalo prostorov in s tem seveda tudi ležišč za umobolne. Pri tem se nam ponujajo zanimivi podatki glede števila registriranih umobolnih. Če zaobjamemo čas od 1881 do 1890 (ko je zavod na Studencu že deloval), nam letna poročila pokažejo natančno število registriranih in natančne številčne tabele po boleznih (tabeli sta povzetek nekaterih podatkov)³³:

Leto	1881	1882	1886
Število postelj	150	160	
Po znani klasifikaciji so jih razvrstili:	109	147	263
Največ bolnikov je bilo po poklicu - dninarjev:	116	81	106
Največ bolnikov je bilo zaprtih			
- do 1 meseca:		27	
- od 1-3 mesecev:	32		
- več kot 5 let:			45
Po starosti jih je bilo največ:			
- od 25-30 let:	50		
- od 30-35 let:	55	47	
- od 35-40 let:			42
Zakonski stan:			
- neporočeni:	175	167	194
- poročeni:	78	71	75
- vdovci:	12	11	11
Bolniki, ki niso bili iz Kranjske:	2	8	12

Pri tem je treba poudariti dvoje. Leta 1881 je bilo največ bolnikov zaprtih zelo kratek čas. Ta čas se začne povečevati in leta 1886 (kot prvega leta novega petletja) je že več kot 25% bolnikov bilo pridržanih več kot 5 let. Prav tako je razvidno, da so zdravniki z leti znali vedno več bolnikov klasificirati po boleznih, in sicer so jih leta 1881 klasificirali 109, 5 let kasneje pa je to število naraslo za več kot 100%.

Napredek se je kazal tudi pri sprejemu, prevozu in financiranju. Sprejem so izvajali na podlagi ovadbe³⁴ ali pa če je umobolna oseba razgrajala.³⁵ Navodila so bila jasna. Deželni odbor je dal leta 1898 natisniti vprašalne pole³⁶, ki so bile namenjene zdravnikom, da bi natančno popisali sprejem bolnikov. Tako bi dobili obsežnejši popis bolnika in bolezni in si olajšali delo. Šlo je pač za obrazce, le-ti pa pomenijo poenoteno delo. S sprejemom je vsekakor bil povezan prevoz. Zdravniki so odsvetovali nasilno privedbo z zvijačami in lažmi³⁷ ali celo, da se posameznika omami s pijačo. Vendar so se tudi takšne reči dogajale. "Primerila se mi je svoj čas na Studencu tragikomična dogodba, da sta prišla bolnik in njegov spremljevalec totalno pijana v zavod, tako da nobeden ni bil sposoben odgovoriti na kako vprašanje, niti po svojem imenu. Voznik, ki je bil tudi, dasi v lažji meri vinjen, je podal dokumente za sprejem, ni pa vedel, katerega od obeh se tičejo. Strežniki so torej onega, ki se je zdel nenormalnejši, dali v kopel, dočim je drugi čakal zunaj kopeli. Voda ga je vsaj toliko stregnila, da smo poizvedeli imena - in izkazalo se je, da smo kopali napačnega..."³⁸ Prevoz so lahko opravili sorodniki, na voljo pa je bilo tudi

³⁴ Npr. ZAL: REG I/fasc. 965, fol. 554: "Moja hči Helena Klopčič v Ljubljani začela je vsaki dan bolj umobolna postajati. Ona je postala nevarna, ker išče le kake špičaste reči, kakor škarje, nože, glaževino in druge take nevarne izdelke... Ker se je pa njeno stanje zadnja tedna toliko oslabilo, da ni mogoče več z njo, sem prisiljena to mestnemu magistratu ovaditi in na podlagi priloženih prilog A-D staviti ponižno prošnjo. Slavni mestni magistrat naj blagovoli to na znanje vzeti in potrebne korake ukreniti, da Helena Klopčič pride v bolnico ali v dobrodelnih zavod na Studenec radi umobolnosti. 6. avg. 1890 mati".

³⁵ Npr. ZAL: REG I/fasc. 965, fol. 458: "Mestna stražnika Miha Blažič in Josip Korče prijela sta na Marijinem trgu, in sicer danes zjutraj ob 1/2 5 uri, 40 let starega Janeza Goršiča, hlapca, in ga zaradi razgrajanja privedla v stražnico. Ker pa se iz priloženega spričevala razvidi, da je blaznel, se ga pošlje v zdravniško oskrbovanje. 12. 9. 1886".

³⁶ ZAL: REG I/fasc. 1081, fol. 1448; fol. 1450. Vprašalne pole so zajemale vprašanja o imenu, starosti, spolu, veri, občini, ali je kdo v družini že imel duševno bolezen, kakšna je bila puberteta, vzgoja ali se je blaznost še ponavljala. Sledil je telesni in psihični izvid. Leta 1898 so pole razdelili 28 zdravnikom.

³⁷ Fran Göstl, Transport umobolnih, Zdravje, 4/1928, št. 1, str. 10-12.

³⁸ Fran Göstl, Misterij duše, Ljubljana, 1924, str. 30.

³⁰ Pota in cilji..., str. 129. Verjetno so bili le začasno odstavljani, saj se v virih navaja, da je dr. Bleiweis vodil te ustanove do svoje smrti leta 1909.

³¹ Pota in cilji..., str. 130.

³² Ibidem.

³³ V tabelnem pregledu so zajeta poročila za leta 1881, 1882 in 1886 (glej ZAL: REG I/fasc. 967, fol. 171; fol. 268; fol. 527); za leta 1883, 1884, 1885, 1887, 1890 so navedeni številčni podatki (glej ZAL: REG I/fasc. 967, fol. 281; fol. 292; fol. 462; fol. 463-485; fol. 595-606; fol. 618-639); za leta 1887 in 1889 pa ni ohranjenih podatkov.

Leto	1881	1882	1883	1884	1885	1886	1887	1888	1889	1890
Na Kranjskem registrirani umobolni bolniki:	265	249	166	184	160	280		177		267
Od tega										
v Ljubljani:			68	84	65			78		30
na Studencu:			98	103	95			99		178
v hiralnici sv. Jožefa:										59

gasilno in reševalno društvo. Če se je bolnik upiral, so zdravniki svetovali prisotnost treh mož, s tem, da bi ga eden prijel od zadaj, druga dva pa od strani in bi ga tako zanesli v voz³⁹. Transport umobolnih je potekal tudi med zavodi⁴⁰, kar kaže na sodelovanje⁴¹. Pri teh prevozih so morali biti strežniki naspani, čuječi. Če je bolnik dobil napad, so zdravniki opozarjali na pazljivost, da se ne bi poškodoval. Po določbi blazniškega statuta⁴² je morala stroške prevoza plačati domovinska občina.

Tudi določila o plačilu stroškov zdravljenja so bila jasna. Deželna norišnica je vodila evidence stroškov v svojem dnevniku - norišničnem zakladu,⁴³ kjer so bile pobotnice. V njih je bilo zapisano, koliko je kdo komu dolžan. Lahko bi govorili o treh skupinah ljudi, ki niso plačali zdravljenja:

1. Tisti, ki so imeli neko lastnino, sorodnike in bi zdravljenje lahko plačali, pa ga niso. Pri teh je seveda prišlo do rubeža⁴⁴, ki se je vedno izvršil, če oseba ni z ubožnim listom izkazovala, da nima nikakršnega imetja, s katerim bi plačala oskrbo po zakonu.
2. Tisti, ki so sicer imeli sorodnike, pa ti niso bili sposobni plačati bivanja. Ponavadi so sorodniki te osebe ovadili magistratu, da bi plačali stroške bivanja.⁴⁵
3. Reveži, ki niso imeli ničesar, ne lastnine ne sorodnikov. Za te ljudi je stroške plačevala občina. Samo v letih 1884-1887 je ljubljanska ob-

čina plačevala za 72 umobolnih⁴⁶, ki sami niso mogli plačati bivanja v blaznici in hiralnici (glede na število postelj pa to ni bila tako majhna številka).

Skozi zgodovino so umobolnice izkoriščali tudi za negativne namene, saj so vanje pošiljali tudi ljudi, ki so bili iz takšnih ali drugačnih razlogov nezaželjeni. Povodi za zlorabe so bili različni, med njimi tudi politični. Tako so npr. v Studenc privedli Franca Hipfla-Reppeta, ki je po-gumno trdil, "da je Franc Jožef I. star osel in da je Franc Ferdinand še večji". Seveda so v zavodu kmalu ugotovili, da Repe še zdaleč ni nor, ampak da so njegovi politični verbalni izpadi posledica kroničnega pijanstva⁴⁷.

Gotovo so se različne zlorabe dogajale tudi pri nas, čeprav so tedanji zdravniki takšne in podobne očitke odločno odklanjali⁴⁸. Poudarjali so, da zdravnik v zavodu ni edini odgovoren za sprejemu bolnika v umobolnico. (Oseba, ki je prišla v ustanovo, je morala imeti zdravniško spričevalo svojega zdravnika). Prav tako bolnikov niso pripeljali zdravniki, ampak ponavadi sorodniki, po opisu pa so privedenega opazovali, da bi tako ugotovili morebitne zdravniške napake. Povrh vsega pa so morali vsak sprejem prijaviti sodišču in v prijavi navesti vzrok sprejema. Sodišče je nato naredilo preiskavo, ki jo je izvedel nezavodni izvedenec. Tako so na podlagi aktov, bolezenskih popisov in preiskav ugotovili, ali je pridržanje upravičeno ali ne. Pri tem se postavlja vprašanje, kaj pa se je zgodilo, če je do zlorabe prišlo s podkupovanjem zdravnika. Dr. Fran Göstl pravi takole: "Najmanj se more misliti, da bi zavodni zdravniki imeli kaj povoda ali dobička za krivično zadržanje. Ako kdo meni, da bi se dali podkupiti, bi se to utegnulo zgoditi le kakemu lastniku sanatorija, ki dobiva visoke oskrbnine. Da bi pa zavodni zdravnik, ki dobiva od države plačo in to isto, ako ima v zavodu 200 ali 300 bolnikov... Krivične internacije bi torej ne bile povzročene po zdravnikih, temveč po dru-

³⁹ Göstl, Transport umobolnih, Zdravje, 4/1928, št. 1, str. 10-12.

⁴⁰ Ibidem.

⁴¹ To dokazuje tudi korespondenca. Npr. ZAL: REGI/fasc. 965, fol. 435; fol. 465; fol. 466; fol. 473; fol. 475.

⁴² Glej ZAL: REGI/fasc. 965, fol. 445; fol. 506.

⁴³ Glej ZAL: REGI/fasc. 965, fol. 324.

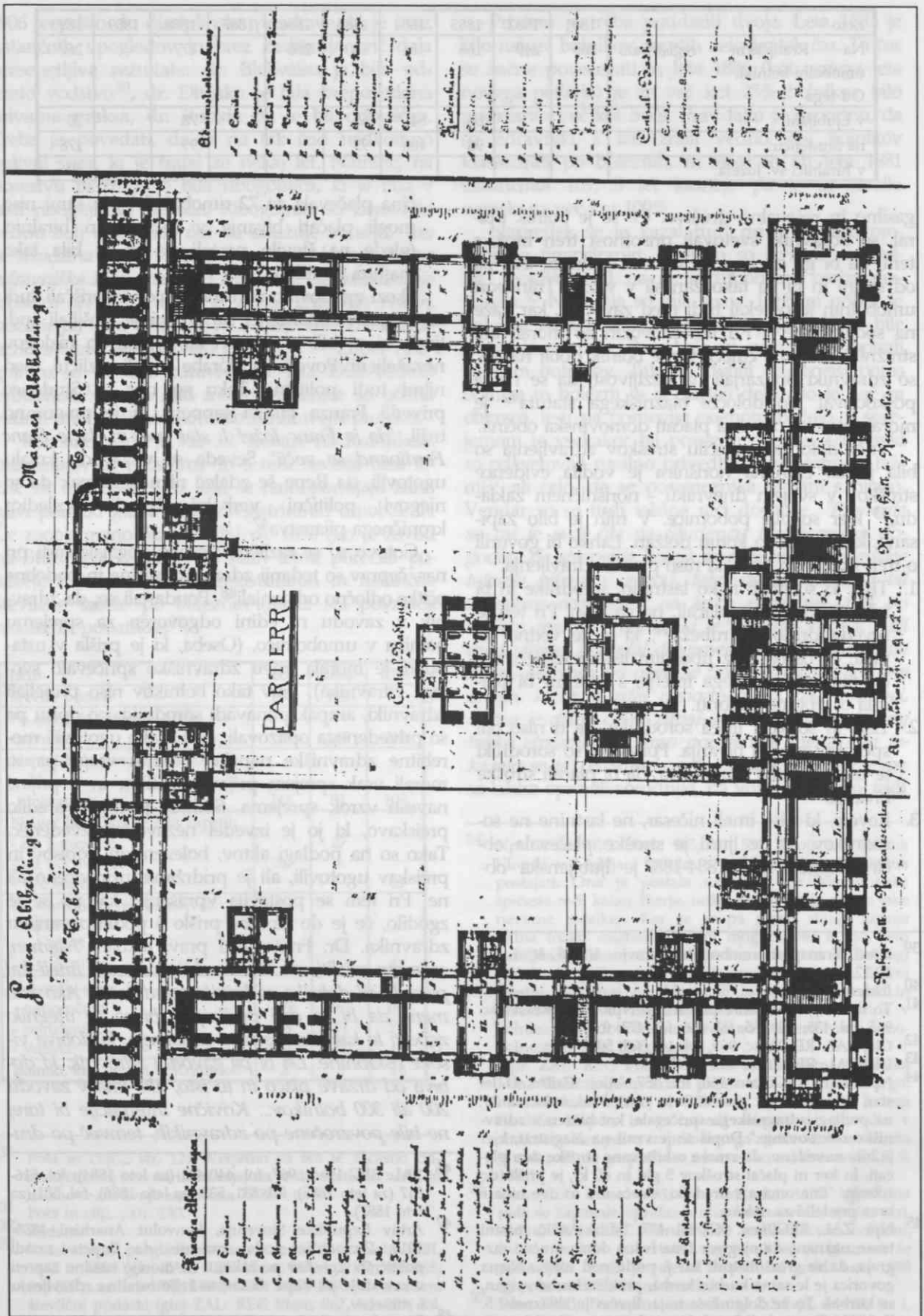
⁴⁴ Npr. ZAL: REGI/fasc. 965, fol. 457: "Alojz Grilec, 41 let star, oženjen hišni posestnik in ribič, Krakovska ul. 29, na podlagi zdravniškega spričevala, kot blazen v zdravniško oskrbovanje." Dopis se je vrnil na magistrat, kjer je bilo navedeno, da zmore oskrbovane stroške sam plačati. In ker ni plačal stroškov 5 gld in 60 kr, je prišlo do rubeža. "Ena omara s predalki, viseča ura in dve omare brez predalki za obleko."

⁴⁵ Npr. ZAL: REGI/fasc. 965, fol. 437: "Miha Anžič, mestni tesar, naznani, da njegova žena Ivana doma mučno razgraja, da se grozi in tudi kar ji pride pod roke... Njena govornica je le sama kurbir, kurba, prekleti kurbar, cigan, se kurbaš. To že dolgo časa traja. Brzčas je zblaznela. 5. II. 1885." Temu sledi "prošnja za plačilo stroškov, ker jih je mož, ki mora skrbeti za 4 otroke, nezmožen plačati."

⁴⁶ ZAL: REG I/fasc. 967, fol. 440-441 (za leto 1884); fol. 516-517 (za leto 1885); fol. 531, 533 (za leto 1886); fol. 581 (za leto 1887).

⁴⁷ Arhiv Republike Slovenije, konvolut Anarhisti 1885-1918: Zavod je podal mnenje, da Repeta zaradi političnih izgrediv po zakonu ne morejo nasilno zapreti v zavod. Je pa Repe na lastno željo ostal na zdravljenju 6 mesecev.

⁴⁸ Fran Göstl, O "krivičnih" internacijah v umobolnicah, Zdravje, 11/1935, št. 11/12, str. 157-159.

- Abteilungsbezeichnung**
- A - Corridor
 - B - Reception
 - C - Hall and Women's Room
 - D - Kitchen
 - E - Dining
 - F - Program and Public
 - G - Staff and Reception
 - H - Reception and Reception
 - I - Reception
 - J - Reception
 - K - Reception
 - L - Reception

- Raumbezeichnung**
- M - Corridor
 - N - Reception
 - O - Hall
 - P - Reception
 - Q - Reception
 - R - Reception
 - S - Reception
 - T - Reception

- Central-Bezeichnung**
- U - Corridor
 - V - Reception
 - W - Reception
 - X - Reception
 - Y - Reception
 - Z - Reception

- Raumbezeichnung**
- A - Corridor
 - B - Reception
 - C - Hall
 - D - Reception
 - E - Reception
 - F - Reception
 - G - Reception
 - H - Reception
 - I - Reception
 - J - Reception
 - K - Reception
 - L - Reception
 - M - Reception
 - N - Reception
 - O - Reception
 - P - Reception
 - Q - Reception
 - R - Reception
 - S - Reception
 - T - Reception

- Central-Bezeichnung**
- U - Corridor
 - V - Reception
 - W - Reception
 - X - Reception
 - Y - Reception
 - Z - Reception

gih"⁴⁹ Ker pa ni dokazanih primerov take zlorabe, lahko o njih le domnevamo, tudi na podlagi zgornjega primera.

Do zlorab je lahko prišlo pri preiskavah o prištevnosti storilca, ki so običajno sledile izvršenim hudodelstvom. V takih primerih so namreč zdravniki morali ugotoviti ali je storilec prišteven ali neprišteven, še večkrat pa to, ali neprištevnosti ne simulira⁵⁰. Problem pa je ležal v dejstvu, da so jih v času opazovanja poslali na Studenec, kamor po besedah dr. Göstla niso sodili: "Razen tega se nahaja po naših blaznicah še veliko bolnikov, ki pravzaprav ne spadajo vanje, temveč se nahajajo ondi le, ker nimamo zanje posebnih zavodov. To so blazni zločinci in alkoholiki. Naravno je, da je treba za blaznike, ki so povzročili kak zločin (n. pr. umor), skrbeti za posebno strogo nadzorstvo in onemogočiti beg v interesu občne varnosti - kar je pri modernih zavodih težavno. Pozabiti ne smemo, da umobolnice niso jetnišnice ter je beg tem lažji, čim bolj zavod odgovarja modernim zahtevam"⁵¹. Vse to na samo blaznico kot ustanovo ni moglo pozitivno vplivati, saj o norcih ljudje nikoli niso imeli dobrega mnenja. Tako je do zlorab v največji meri prihajalo prav pri nevednih ljudeh, ki so posameznika prehitro označili za umobolnega in ga tako tudi obravnavali.⁵²

Že v 19. st. so vedeli, da alkohol ne škoduje samo zdravju ampak učinkuje tudi na možgane, kar lahko povzroči blaznost. Pitje je bilo med Slovenci v vseh deželah v prejšnjem stoletju zelo razširjeno. Zato ne preseneča, če je bil alkoholizem eden izmed najpogostejših vzrokov za duševne bolezni na Slovenskem⁵³. Mnogi znani Slovenci so svarili pred prevelikim pitjem. Fran Göstl je menil,

da je "pijančevanje... žalibog prekletstvo Slovanov"⁵⁴, dr. Robida pa je upravičeno poudarjal, da si Slovenci izgovor za pitje vedno najdejo: "Pije mesar, ker je na stojnici mraz, in pije pek, ker je pred pečo vroče, - pije ribič, ki je vedno ves premočen in pije delavec v sušilnici, ker se mu grlo suši - pije verižnik in pije pribežnik, pije turist in pije pometač, vsak ima svoje utemeljevanje, svoj izgovor, svoj zagovor, pa tudi kmet, delavec, meščan in intiligent. Saj kmet težko dela, delavec slabo služi, meščan tako nima drugega kot svoj kozarček vina in intiligent pije menda, ker je intiligent... in vsi lahko od danes na jutri pijačo opuste, če že ravno mora biti"⁵⁵. Zdravniki so tudi z poljudnimi članki⁵⁶ o bolezni uma, ki jo povzroča alkohol, nazorno prikazali, kam ta lahko pripelje. Tudi država in posamezne dežele so se tega problema zavedle, a ker so imele pri davkih na žgane pijače ogromne dobičke, so to zlo bolj ali manj trpele.

Leto	Vsi sprejeti umobolni:		Od tega so oboleli za "Säuferwahnsin"	
	M	Ž	M	Ž
1881	152	113	9	-
1882	134	115	10	-
1886	136	127	2	-
1907	104	105	21	4
1908	130	114	25	4

Tudi na Slovenskem je marsikoga, zlasti iz nižjih slojev, alkoholna omama privedla v stanje, ki so ga zdravniki označevali s pojmom "Säuferwahnsin" - pijanska blaznost. Na Studencu se je delež bolnikov, ki so zboleli za "pijansko blaznostjo" gibal med 10 in 40%, med njimi pa je bilo za 10% več moških kot žensk⁵⁷. Seveda pa v blaznico niso prišli vsi kronični alkoholiki, ampak le akutni blazneži. Alkoholikov je moralo biti mnogo, mnogo več.

ZUSAMMENFASSUNG

Wahnsinn in Slowenien im 19. Jahrhundert

Die Autorin behandelt die Entwicklung von Anstalten für Geistesranke und ihre Lage im vorigen Jahrhundert im Land Krain (vor dem 20.

⁵⁴ G. F., Pijanost in blaznost, Letopis matice slovenske za l. 1893, str. 164-172.

⁵⁵ Isto, str. 160.

⁵⁶ Npr. K. Bleiweis, Kaj imenujemo bolezen uma, Ljubljanski zvon, VIII/1888, št. 1 (str. 44-49), št. 2 (str. 106-110), št. 3 (str. 158-163).

⁵⁷ Ibidem.

⁴⁹ Isto.

⁵⁰ Npr. ZAL: REG I/fasc. 965, fol. 396: "Slavnemu mestnemu magistratu v Ljubljani. Paušek Tone pristojen v Ljubljano, pri tukaj ni okrajni sodniji zaradi hudodelstva požiga v preiskavi, izpuščen je bil danes iz zapora, ker je skoz izvedence dokazano, da je na umu bolan. Imenovani odpošlje se ob enem Slavnemu mestnemu magistratu in se prosi vse potrebno ukreniti, da pride v norišnico, da ne bi zopet kje kaj zažgal kakor je dal mnenje, da Ana nikakor ni blazna, a policija, ji dala oznako, da ji "majčkeno fali". Zaradi te uprav izvirne diagnoze, izrečene od strani neveh in ji rekli, da se mora iz Ljubljane odpeljati, ker če se ne bi jo ob 5h zjutraj zaprl v policijo. 26. 1. 1893"

⁵¹ Göstl, Misterij duše, str. 21.

⁵² Npr. pritožbo ZAL: REG I/fasc. 1081, fol. 1400): "Slavnemu mestnemu magistratu. Ana Dolar, bila je v službi kot kuharica. 25 t. m. pa se je prepetilo, da so jo imeli za zblaznelo, poslali po redarja in končno privedli v policijsko postajo in policijski zdravnik je dal mnenje, da Ana nikakor ni blazna, a policija, ji dala oznako, da ji "majčkeno fali". Zaradi te uprav izvirne diagnoze, izrečene od strani neveh in ji rekli, da se mora iz Ljubljane odpeljati, ker če se ne bi jo ob 5h zjutraj zaprl v policijo. 26. 1. 1893"

⁵³ To potrjuje tudi okrožnica deželnega odbora z dne 29. 4. 1915, kjer je navedeno, da je poleg sifilisa in dednosti alkohol tretji vzrok za duševne bolezni pri nas. Prim. Lev Milčinski, 100 (sto) let slovenske psihiatrije, Bilten Univerzitetnega kliničnega centra, 13/1981, št. 6, str. 4-7.

Jahrhundert gab es sonst in Slowenien keine speziellen Anstalten für derartige Kranke).

Im ersten Teil der Abhandlung ist von der Entstehung und Entwicklung der Anstalten für Geisteskranke im 19. Jahrhundert die Rede. Die ersten, die sich damals um geistig Kranke kümmerten, waren die Barmherzigen Brüder, die im Jahre 1786 das ehemalige Kloster des Augustinerordens, das sie übernommen hatten, in ein Krankenhaus umwandelten. Die Barmherzigen Brüder brachten Geisteskranke in Hütten am Eingang zum Krankenhaus unter. Dieser Teil wurde in den Jahren 1820-1827 in eine Abteilung oder Irrenanstalt umgebaut, die vom übrigen Gebäude getrennt war. Die Kranken, getrennt nach Geschlecht, befanden sich in zwei Trakten des Gebäudes. Bereits beim Bau des Hauses wurde deutlich, daß es für die praktischen Erfordernisse zu eng war, da es nur für 37 Kranke Platz bot. Darum erwogen die Behörden den Bau einer besonderen Anstalt für Geisteskranke. Wegen der Märzrevolution im Jahre 1848 und jahrelanger Verhandlungen mußten 50 Jahre vergehen, bis mit dem eigentlichen Bau begonnen werden konnte. In der Zwischenzeit behoben die Behörden den Platzmangel durch Ankauf zweier Häuser, außerdem wurden Geisteskranke auch in den Räumen des Zwangsarbeitshauses in Ljubljana untergebracht. Im Jahre 1881 wurde die Anstalt endlich auf dem Grundbesitz errichtet, wo die Fürsten von Auersperg einen Tiergarten hielten. Sie trug den Namen "Krainischer Landesirrenanstalt Studenz". Beide Anstalten verfügten bis zum Jahre 1895 über 194 Betten, was bei weitem nicht genügte (eine Folge des späten Baus der Anstalt). Außerdem mußte das Allgemeine Krankenhaus im Ljubljanaer Stadtteil Ajdovščina wegen des Erdbebens von 1895 abgerissen werden.

Im zweiten Teil der Abhandlung wird auf die Tätigkeit der beiden Anstalten eingegangen. Obwohl nur wenige Angaben erhalten sind, kann man zusammenfassend sagen, daß die Aufnahme und Beförderung von Geisteskranken sowie die Finanzierung ihres Krankenhausaufenthaltes gut funktionierten. In diesem Rahmen müssen zahlreiche bürokratische Verfahren und klare Anweisungen zur Behandlung von Geisteskranken erwähnt werden. Da die Behandlungskosten von Geisteskranken höher waren (manchmal sogar um 100 Prozent) als bei anderen Kranken, wurden bei Gemeindevorständen zahlreiche Gesuche, besonders von Verwandten, eingereicht zur Deckung von Aufenthalts- und Behandlungskosten. Die Gemeinde kam auch für die Kosten jener armen

Geisteskranken auf, die keine Verwandten und keinen Besitz hatten. Bei der Aufnahme war der Anstaltsarzt nicht der einzige, der darüber entschied, ob der Geisteskranke zur Aufnahme berechtigt sei oder nicht. Letzterer mußte nämlich das Gesundheitszeugnis des behandelnden Arztes vorlegen. Außerdem mußte jede Aufnahme mit Begründung beim Gericht angemeldet werden. Die Ärzte waren auch mit dem Problem der Simulation und des Mißbrauchs konfrontiert, wogegen sie scharf vorgingen. Solche Fälle kamen vor (sie sind auch in der Abhandlung erwähnt), eine nähere Untersuchung dieses Problems ergab aber, daß die Schuld nie bei einem Arzt lag, sondern bei den Verwandten der Geisteskranken und den Behörden, die mit der Anstaltsunterbringung eigene Zwecke und Vorteile verfolgten.

Im dritten Teil behandelt die Autorin den "Säuferwahnsinn", ein Problem, das im 19. Jahrhundert nicht nur bei den Slowenen akut war. Syphilitiker und Alkoholiker machten nämlich ein Viertel der Geisteskranken aus. Quellengestützte Übersichten zeigen, daß die Trunksucht auch unter Frauen aller Altersgruppen verbreitet war. Die Wirkung des Alkohols während der Schwangerschaft hatte eine erhöhte Zahl von geisteskranken Kindern zur Folge. Interessant sind die vergleichweisen Angaben über die Zahl der normalen und geisteskranken Kinder je nach Jahreszeit bzw. als Folgeerscheinung nach großen Festen. Gerade bei den Kindern kamen die Folgen der Trunksucht auf erschreckende Weise zum Ausdruck.

Die Autorin wies auf noch eine Folge der Trunksucht hin: auf Verbrechen, die von Alkoholsüchtigen verübt wurden. Für die Unterbringung von alkoholsüchtigen Verbrechern und geisteskranken Kindern hätte man besondere Anstalten einrichten müssen. Angesichts der Tatsache, daß erst im 19. Jahrhundert eine Anstalt für Geisteskranke errichtet worden war, bestanden dafür keine Aussichten.

Zusammenfassend kann man sagen, daß sich das unnötige Warten auf eine besondere Anstalt für Geisteskranke hemmend auf die Entwicklung der slowenischen Psychiatrie auswirkte, besonders wenn man bedenkt, daß gerade das 19. Jahrhundert einen Wendepunkt in der Entwicklung dieser Wissenschaft in der Welt bedeutete. Trotzdem war das Wirken von Ärzten wie Dr. Karol Bleiweiß (1834-1909), der als Pionier unserer Psychiatrie gilt, und Dr. Fran Göstl (1865-1945), bahnbrechend, schufen sie doch die Grundlagen der slowenischen Psychiatrie.